

РЕЦЕНЗИЯ

от

доц. д-р Атанас Кръстев Бочуков
преподавател в катедра „Животновъдни науки” на Аграрен Университет –Пловдив

на дисертационен труд за присъждане на образователната и научна степен „доктор“
в област на висшето образование: **4. Природни науки, математика и информатика**“
професионално направление: **Биологически науки**
докторска програма: **Екология и опазване на екосистемите**

Автор: **Костадинка Тодорова Тодорова**

Тема: **Влияние на тежки метали и комбинации от тях върху морфофизиологични показатели на шаран *Cyprinus carpio* Linnaeus**

Научни ръководители: **проф. д-р Илиана Георгиева Велчева и доц. д-р Еленка Стоилова Георгиева от ПУ – Пловдив, Биологически факултет**

1. Общо описание на представените материали

Чрез заповед №Р33 – 17/8/22.04.2016 г. на Ректора на Пловдивския университет „Паисий Хилендарски“ съм определен за член на научното жури за осигуряване на процедура за защита на дисертационен труд на тема: **Влияние на тежки метали и комбинации от тях върху морфофизиологични показатели на шаран *Cyprinus carpio* Linnaeus** за придобиване на образователна и научна степен „доктор“ в област на висше образование - **4. Природни науки, математика и информатика**“, професионално направление „**Биологически науки**“, докторска програма „**Екология и опазване на екосистемите**“.

Автор на дисертационния труд е гл.ас. Костадинка Тодорова Тодорова – редовен докторант към катедра „Екология и опазване на околната среда“ с научни ръководители проф. д-р Илиана Велчева и доц. д-р Еленка Георгиева от Биологическия факултет на ПУ.

Представеният от гл.ас. Костадинка Тодорова Тодорова комплект от материали на хартиен носител е в съответствие с чл.36 (1) от Правилника за развитие на академичния състав на ПУ като включва следните документи:

- Молба до Ректора на ПУ за разкриване на процедура за придобиване на образователна и научна степен „доктор“
- Автобиография – по европейски формат
- Диплома за завършено висше образование (копие) – нотариално заверена от нотариус Лиляна Димова на 16.04.2016 г. в гр. Кърджали.
- Заповед №Р33 -556/09.02.2015 на Ректора на ПУ за зачисляване на Костадинка Тодорова Тодорова в редовна докторантура
- Заповед №370 /31.03.2015 на Декана на Биологическия факултет за провеждането на докторантски изпит по „Методика на екологични изследвания“ и Протокол /04.6.2015 за положен изпит с оценка отличен - 6.00
- Заповед №369/31.03.2015 на Декана на Биологическия факултет за провеждането на докторантски изпит по „Екология на екосистемите“ и Протокол от 17.04.2015 за положен изпит с оценка от отличен – 6.00
- Протокол №165 на катедра Екология и ЕООС“ за приемане на отчет и решение за отчисляване на Костадинка Тодорова Тодорова с право на защита.

- Заповед №Р33-1329/30.03.2016 на Ректора на ПУ за разширяване състава на катедра „Екология и ЕООС“ и Препис - извлечение от протокол №165/31.03.2016 за проведен разширен катедрен съвет.
- Доклади от Ръководителя на катедра „ Екология и ЕООС“ свързани с процедурите за отчисляване и откриване за придобиване на образователна и научна степен „доктор“.
- Дисертационен труд „**Влияние на тежки метали и комбинации от тях върху морфофизиологични показатели на шаран *Cyprinus carpio* Linnaeu**“
- Автореферат
- Декларация за оригиналност и достоверност на приложените документи
- Списък на научните публикации и копия от тях
- Справка за покриване на критериите на Биологическия факултет

Докторантът е приложил към документацията два броя научни статии, които са отпечатани в списания.

От представената документация се вижда, че дисертантът е подготвил и представил целия изискван комплект, свързан с процедурата за защита.

2. Биографични данни

Гл.ас. Костадинка Тодорова Тодорова е родена на 18.02.1965. Понастоящем живее и работи в гр. Кърджали. Преминала е задочна форма на обучение за придобиване на степен „магистър“ в ПУ, Химически факултет през периода 1988-1994 година. През 2003 година става асистент във филиала на ПУ гр. Кърджали в катедрата по природно-математически науки. Последователно преминава през степените старши асистент (2007), главен асистент в катедрата по природно-математически науки (2011) и главен асистент в катедра по педагогически и природо-математически науки (2014). В момента заема същата позиция в същата катедра на този филиал.

3. Актуалност на тематиката и целесъобразност на поставените цели и задачи

Темата на дисертационния труд е актуална и интересна защото включва в себе си няколко основни момента:

- Ролята на антропогенния фактор в замърсяването на околната среда в резултат на развитието на съвременните технологии на производство
- Тежките метали като основен източник за хронично замърсяване на водните екосистеми в Кърджалийския район
- Необходимостта от биомониторингови анализи, при които рибите се използват като основен биоиндикатор при изследвания, свързани със замърсяване на повърхностните води

Във връзка с това целта на предложената дисертация е ясно и правилно определена. Поставените в нея задачи са свързани с установяване влиянието на различните концентрации от кадмий, никел, олово, цинк самостоятелно и в комбинации върху поведението и преживяемостта на рибите, включени в схемата на опитите, изследване на промените, които настъпват в хистоструктурата на хрилете в резултат на химичното въздействие и предлагане на модел за оценка на токсичното влияние.

4. Познаване на проблема

Представеният литературен преглед показва, че дисертантът познава в детайли основните характеристики на проблематиката по темата на научния труд като откроява в него ролята на тежките метали в замърсяването на повърхностните води. Особено

внимание е отделено на тяхното синергично и антагонистично въздействие върху поведението, преживяемостта, дихателните функции и хистоструктурата на хрилете при рибите. Подчертана е значимостта на научните изследвания при един стопански значим вид риба – шарана, който е основен обект при биомониторингови изследвания на повърхностните води. Дисертационният труд е написан на 207 страници като само литературния преглед, който обхваща 326 източника (297 на латиница и 29 на кирилица) е представен в 34 страници. Същият е написан много добре и показва, че колежката е успяла да намери, представи и осмисли голямо количество съвременни литературни данни, свързани с тематиката на дисертацията.

5. Методика на изследването

В изследването са използвани 1500 шарана от еднаква размерно-възрастова група, третирани с различни концентрации на отделните метали или комбинации от тях – 720 за единичните експозиции и 780 за комбинирани. Проучено е въздействието на четири метала (кадмий, никел, олово и цинк) и комбинации между тях, които са характерни замърсители на целия водосбор на р. Арда. Чрез използването на съвременна апаратура са определяни основните физико-химични характеристики на водата – температура, съдържание на кислород, електропроводимост и рН. За определяне въздействието на тежките метали върху включените в опита риби са прилагани съвременни и подходящи методи. За отчитане промените в хистоструктурата на хрилете е използван класически метод на изготвяне на хистологични препарати. Оценката на промените е извършена акуратно с помощта на модифицирана количествена скала. Статистическата обработка на данните е позволила да създадат математически модели на преживяемостта и хистологичните промени в зависимост от концентрацията на различните тежки метали и комбинации от тях.

Опитната постановка е правилна, използваният метод за изследване параметрите на водата е стандартен, методите за определяне поведението и преживяемостта, интензивността на дишането и устойчивостта на кислороден дефицит са съвременни. Условиата създадени при лабораторния експеримент позволяват да се приеме, че наблюдаваните промени се дължат предимно на токсичното действие на металите. Извършена е огромна по обем техническа, организаторска и научно - изследователска работа.

6. Характеристика и оценка на дисертационният труд

Представеният дисертационен труд съдържа всички необходими за този вид научна продукция раздели. Същите се намират в много добро обемно съотношение. Стилът на писане е разбираем, разпознава се добрата литературна осведоменост както от броя на цитираните източници, така и от свободното боравене с тях. Целта и задачите са правилно определени. Използваният опитен материал и методи на изпитване са позволили достоверно да се изпълнят поставените задачи и цел. Разделът „Резултати обсъждане“ е представен на 116 страници като са представени 32 таблици и 26 фигури. Снимковият материал е с много добро качество и правилно интерпретиран. Основните резултати могат да се систематизират по следния начин:

- Кратковременното и дълговременното въздействие на единичните йони и комбинации от тях предизвикват приблизително сходни поведенчески реакции, чиято сила зависи от използваната концентрация.
- По-силни изразени са установените поведенчески реакции при въздействието с единични йони от тестваните метали. Най-силна токсичност имат при кратковременни единични въздействия йоните на кадмия, следвани от тези на оловото, цинка и никела.

- Използваните тежки метали самостоятелно и в комбинация оказват отрицателно влияние върху процеса на дишане поради нарушения в нормалната структура на хрилете и предизвикването на оксидативен стрес.
- Единичните концентрации на използваните тежки метали и комбинации от тях предизвикват три основни вида изменения в хрилете на шараните – пролиферативни, дегенеративни и съдови. Единичните кратковременни експозиции на тестваните метали основно водят до настъпването на пролиферативни промени. Това е най-силно изразено при кадмия. Комбинациите от тежки метали имат различен ефект върху хистоструктурата като присъствието на никел води до преобладаващо пролиферативна реакция на тъканите, а при останалите до промени в съдовата система.
- По-силно изразена специфичност на хистологичните промени в хрилете е установена при кратковременната единична експозиция с тежки метали в сравнение със с кратковременното и хронично въздействие на различните комбинации от тях. Кадмият е елемента, който инициира най-силно изразени хистологични промени в хрилете и участва в предимно синергични отношения с останалите тествани метали.

7. Приноси и значимост на разработката за науката и практиката

Приемам формулираните от автора приноси и в трите основни направления – с оригинален, потвърдителен и приложен характер.

Проведено е за първи път комплексно морфологично изследване в лабораторни условия на токсичния ефект, който оказват кадмия, никела, оловото и цинка самостоятелно и в комбинация върху един стопански значим вид риба – шаран (*Cyprinus carpio L.*). Направен е и сравнителен анализ на морфологичните и физиологични промени, които са настъпили в резултата на самостоятелното и комбинираното въздействие на четирите тежки метала с различна продължителност – краткотрайно и хронично. В процеса на работа са използвани оригинални нови математически модели за доказване достоверността на получените физиологични и морфологични резултати.

Проведените изпитвания потвърждават установеното, че рибите са добри биоиндикатори за замърсяването на водните екосистеми с тежки метали. Промените в поведението, преживяемостта и дишането могат да се използват като маркери за отчитане на тяхната токсичност. Установените промени в хистоструктурата на хрилете са в резултат на компенсаторно - адаптивните механизми на рибите, за да преживеят във вода замърсена с тежки метали.

От методична гледна точка е потвърдено преимущество на количествената скала за отчитане степента на настъпилите тъканни промени в хрилете на рибите. Заедно с това е предложен един напълно приложим за практиката бърз, интегриран метод за установяване токсичността на водната среда върху шарана, чрез отчитането на поведенчески реакции, характеристиката на дихателния процес и настъпилите хистологични изменения в хрилете.

8. Преценка на публикациите по дисертационния труд

Докторантът е приложил към документацията за защита две научни статии във връзка с темата на дисертационния труд:

- Effect of heavy metals survival and oxyxen consumption in common carp, Todorova K., Velcheva I, Petrova S, Yancheva V, Stoyanova S, Georgieva E, Oxidation Communication, 2014, 37, №2, 563-571, **IF =0.451**

- Effect of nickel and combination with other heavy metals (Cd Pb, Zn) on common carp (*Cyprinus carpio* Linneaus, 1785), 2015, Todorova K., Velcheva I, Yancheva V, Stoyanova S, Petrova S, Georgieva E, Trakia J. of Sci., Vol.13, Suppl., 324-328

Едната публикация е в списание със сравнително висок импакт фактор. Двете статии са от сходен авторски колектив, като водещ и в двете е дисертанта. Предвид тематиката на статиите и тяхното съдържание по раздели, приемам, че основен принос за тяхното публикуване имат данните от изследванията на колежката в тази област. Не забелязах наличие на информация за цитиране.

9. Лично участие на докторанта

Представената дисертация възприемам изцяло като лично постижение на дисертанта, без да игнорирам ролята на научните ръководители за цялостната нейна реализация. Безспорно е участието на колежката в организацията и провеждането на лабораторните опити, извършването на физико-химичните изследвания за контрол на условията на водата, наблюденията върху поведението на рибите и останалите реакции на тялото на рибите в резултат на действието на изследваните замърсители. Изготвянето на препаратите за хистологично изследване както и отчитането на ефекта от въздействието на тежките метали върху хистоструктурата на хрилете са извършени с участието на специалисти, които са тясно специализирани в областта на морфологията на животните. Интерпретирането на хистологичните резултати приемам като самостоятелни поради използваната методика на отчитане на промените.

10. Автореферат

Представеният автореферат съдържа основните части на дисертацията и с обем от 42 страници. Не познавам изискванията ПУ към тази част от документацията, но като съдържание и обем според мен отговаря на този вид научни трудове. Според мен наличието на раздел „Използвана литература“ е излишно защото не представя реалния брой използвани литературни източници в дисертацията.

11. Критични бележки и препоръки

Изцяло съм удовлетворен от представената дисертация – тематика, оформление, съдържание, стил на писане, обсъждане на резултатите, направените изводи и представени приноси, поради което ще си позволява да не направя критични бележки в тази част. Дори и да има такива, те в никакъв случай не могат да променят общото положително мнение към цялостната работа на дисертанта.

12. Лични впечатления

Поради редица обективни обстоятелства не познавам лично гл.ас. Костадинка Тодорова освен кратката среща по време на разширения съвет на катедра „Екология и опазване на околната среда“.

13. Препоръки за бъдещо ползване на дисертационните приноси и резултати

Изследването на влиянието на тежките метали върху водните организми е представлявало и ще представлява винаги интерес от научна и практична гледна точка. Получените резултати могат да бъдат използвани при формиране на адекватна екологична политика в районите където реално съществува такъв вид замърсяване на повърхностните води. Особено полезен за практиката е предложения интегриран подход за бързо и лесно установяване токсичността на водната среда чрез съчетаването

на етологични, физиологични и хистологични изследвания. Това ще позволи предприемането на правилните корективни мерки, които да намалят вредното въздействие на повишеното съдържание на тежки метали в околната среда.

ЗАКЛЮЧЕНИЕ:

Представеният дисертационен труд съдържа оригинални научни резултати, които имат оригинален научен принос. Освен това част от получените резултати имат потвърдителен и методично-приложен характер. Поради всичко това, научният труд отговаря на изискванията на ЗРАСРБ и Правилника на ПУ“Паисий Хилендарски“ . Представените материали и дисертационни резултати напълно съответстват на специфичните изисквания на Биологическия факултет, приети в Правилника на ПУ за приложение на ЗРАСРБ.

Дисертационния труд показва, че докторантът Костадинка Тодорова Тодорова притежава необходимите познания и професионални способности в изследваната тематика по научната специалност „Екология и опазване на околната среда“ като демонстрира качества, умения, възможности и готовност за самостоятелно провеждане на научни изследвания.

Поради това, убедено давам своята положителна оценка на проведеното изследване, представено в дисертационния труд и автореферат, постигнатите резултати и приноси и предлагам на уважаемото научно жури да присъди образователната и научна степен „доктор“ на гл.ас. Костадинка Тодорова Тодорова, в област на висшето образование: 4. Природни науки, математика и информатика“, професионално направление „Биологически науки“, докторска програма „ Екология и опазване на екосистемите“.

13.05.2016
Гр. Пловдив

Рецензент : .....
(доц. Атанас Бочуков)